

De voorgevel van het enorme Leidse Stadhuis heeft twee opvallende gevelstenen. In de linker is in drie verschillende lettertypen een vers van Jan van Hout te lezen (foto links). In het middelste deel tellen we 127 hoofdletters en twee lettertekens die samen het getal 129 vormen: ze staan symbool voor de 129 dagen die het tweede beleg van Leiden duurde. De goudgekleurde Romeinse cijfers geven opgeteld het jaartal aan: 1574. Op de rechtersteen staat in gotisch schrift nog een vers van dezelfde schrijver (foto boven).

LEIDSE GEVELSTENEN: AMBACHTELIJKE GESCHIEDENISFOTO'S

WRITTEN IN STONE

Eigenlijk zijn gevelstenen gewoon reclameborden avant la lettre. Ze vertellen de voorbijganger over een familienaam of een ambacht, in ieder geval altijd iets over de oorspronkelijke bewoner van een huis. *Vivenda* ging op gevelstenenjacht in het Zuid-Hollandse Leiden en sprak met een ambachtsman die in de 21ste eeuw nog steeds in steen schrijft.

IN DEN VERGULDEN TURK

Deze enorme gevelsteen uit 1673 herinnert aan de bewoner die goed boerde in de lakenhandel. Hij had een aantal jaren in het Turkse Smyrna gewoond. We zien een Turk en de goden Neptunus en Mercurius, de god van de handel, die onder zijn arm een baal laken houdt. De angora-geit verwijst naar de wol waarvan het laken werd gemaakt.

HARD AAN RESTAURATIE TOE

De koppen aan deze rijk versierde gevel stellen de goden Mars, Venus, Ceres en Bacchus voor: een mooi voorbeeld van cartouchestenen, omdat de hoofden in een cartouche zijn geplaatst. De tekst leest: *Dit is in den vergulden ghecroonden hov hamer*. De versieringen zijn van de hand van stadsmeester-metselaar Hendrik Cornelisz. van Bilderbeeck. Hier zien we ook meteen wat voor schade zure regen en uitlaatgassen de stenen berokkenen. Deze zijn hard aan een opknappbeurt toe.

DE 'BRANDWEER'

Boven dit brandspuitenhuysje uit de tweede helft van de 17e eeuw zien we een gevelsteen met het stadwapen en de tekst: *stadts brant-spuey-ten*.

De provincie Zuid-Holland kent een enorme diversiteit aan dorpen en steden. Modern Rotterdam getuigt van een nieuw architectonisch elan en andere steden als Gouda, Woerden, Delft en Leiden verhalen met oude grachtenpandjes, klinkerbruggen, torens en burchten over een roemruchte historie. Zo wordt Leiden bijvoorbeeld al in 860 genoemd onder de naam Leithon. De burcht die over de stad uitkijkt, ging al in het jaar 1100 over in de handen van de graaf van Holland. Leiden is in geschiedkundig opzicht van groot belang geweest voor heel Nederland. Dit was de stad van de lakenhandel en is de stad van onze meest vooraanstaande en oudste universiteit, als we Leuven in hedendaags België even niet meerekenen. De Leidse universiteit dateert van 1575. Vergelijk die datum bijvoorbeeld met Amsterdam, waar pas in 1877 de UvA werd opgericht. En dan is er natuurlijk Leidens Ontzet, 3 oktober 1573, een mijlpaal in de 80-jarige oorlog en een gebeurtenis die tot op de dag van vandaag wordt gevierd met haring en wittebrood. Leiden is ook één van de mooiste steden van de provincie Zuid-Holland. De gevelstenen die nog overal in muren van schilderachtige

pandjes te bewonderen zijn, dragen bij aan die schoonheid. Ze gunnen ons een blik op het dagelijks leven in voorbije eeuwen, want anno 2007 proberen ze nog altijd de aandacht te trekken van de opletende wandelaar.

RECLAMEBORDEN

Want dat is wat gevelstenen oorspronkelijk moesten doen: aandachttrekken. In de middeleeuwen kende men nog geen huisnummers of straatnamen. De huizenbenummering ging per wijk, zoals we nog steeds in Venetië zien. Sommige wijken en dus ook nummers overlaptten elkaar, kortom de adressering was niet altijd even duidelijk. Daarbij kon verreweg het grootste deel van de bevolking niet lezen of schrijven. Toch had ieder huis een eigen naam, zoals bijvoorbeeld De Witte Lelie of In de Vergulde Ton. De oudste namen van die huizen relateerden aan de bestemming van zo'n huis en/of zaak. Alles werd uit de kast getrokken om zo veel mogelijk klanten te trekken. Dat gebeurde heel vaak door middel van uithangborden. En toen – net zoals twee jaar later in Amsterdam het geval zou zijn – in 1450 na een brand de wet van kracht werd dat huizen niet meer van hout, maar van

Wandelen door Leiden

Wilt u zelf eens de Leidse gevelstenen bewonderen? De Stichting Gilde Leiden organiseert diverse stadswandelingen, waaronder een hofjeswandeling. Leiden kent een groot aantal prachtige hofjes die vaak worden aangegeven met de mooiste gevelstenen. Tijdens deze wandeltocht komt u langs diverse gevelstenen van hofjes en huizen, waarbij uitleg krijgt. Leiden versiert haar gevels overigens niet alleen met stenen, maar ook met gedichten. In de stad vinden we op veel, vaak blinde muren gedichten van nationale en internationale grootheden. Ook langs deze gedichten kunt u een wandeling maken met de Stichting Gilde Leiden. Meer weten? Bel met 071-5149833 of kijk op www.gildeleiden.nl

DE KOE...

Geen wonder dat de eigenaars van deze leerhandel als herkenningsteken een koeienkop kozen.

HET PAARD...

En aan de andere kant van de stad vinden we een soortgelijke paardenkop om aan te geven dat achter deze poort zich de universiteitsmanege bevindt.

...EN DE DUIVEN

In dit pand woonden in 1574 Willem Corneliszoon en broers Ulrich en Jan, die als hobby duiven hielden. Tijdens het beleg waren de duiven van levensbelang voor de stad omdat zo berichten konden worden verstuurd. Als dank voor de duiven kreeg Willem in 1578 het recht om een familiewapen te dragen. We zien op het dubbele wapen duiven, sporen en gekroonde Leidse sleutels die we overigens in heel de stad tegenkomen omdat die gecombineerd met een leeuw het wapen van Leiden vormen.

TWIJFSHOOF

Dit pandje uit 1650, dat is opgetrokken uit een smalle pilastergevel, staat al sinds jaar en dag bekend als 't Wijfshoof.

We zien geregeld de nodige spelfouten qua tekst en benaming

HUIS DER GENEESHEREN

Dit huis werd in 1664 gebouwd door een hoogleraar in de geneeskunde. Hij was van Franse afkomst, vandaar de familienaam Crevecoeur. Ook Herman Boerhave, arts en rector magnificus van de universiteit, woonde in dit huis tot aan zijn dood in september 1738.

steen moesten worden gebouwd, kwamen de gevelstenen in zwang. Sommige opschriften van gevelstenen die we in Leiden tegenkomen, lijken echt middeleeuwse reclameborden, zoals de tekst: *'Die altijd koopt den besten waer, sal sich veel sorgh en kommer spaer...'* Maar ook familienamen werden in steen vereeuwigd, zoals Bontekoe en Bierenbrootspot. En dan waren er nog zaken als politieke betrokkenheid, heraldiek van voorname families en godsdienstige voorkeur. Vaak viel zo'n eigenschap van een familie uit de gevelsteen op te maken.

GROENE GEITEN

Omdat gevelstenen bedoeld waren om de aandacht van voorbijgangers te trekken, waren ze gedurende de eerste eeuwen ook beschilderd. Een steen voorzien van frisse kleurtjes viel nóg meer op. Ook waren de stenen vaak voorzien van zoveel detail, dat het voor de duidelijkheid nodig was ze te beschilderen. Uit die oudste tijd stammen dan ook namen als *De Groene Geit* of het *Blauwe Schaap*. De stenen werden pas in de achttiende eeuw soberder. Overigens, we zien geregeld qua tekst en benaming de

DE DRUKKERIJ

Deze gevelsteen bevindt zich in de Haarlemmerstraat en herinnert aan de Haarlemmer Laurens Jansz. Coster, die de boekdrukkunst zou hebben uitgevonden. Het beeld is gemaakt naar een tekening van de schilder Saenredam uit 1628. In dit pand woonde de drukker en lettergieter Arnoldus Hogenacker, die tot ver buiten de landsgrenzen beroemd was. Toen Hogenacker in 1636 overleed, kocht de universiteit van Oxford voor 2.300 gulden Hogenackers Arabische, Syrische en Griekse lettertypen op.

nodige spelfouten. Dat is gemakkelijk te verklaren als we weten dat de steenhouwers vaak niet konden lezen of schrijven. Dan ging er nog wel eens wat fout. Omdat er in die tijd nog niet zo iets was als Het Groene Boekje, werd er aan die 'slips of the hammer' niet veel aandacht geschonken. Ondanks het feit dat halverwege de 17e eeuw werd besloten gevelstenen bij een verhuizing niet meer mee te nemen naar het nieuwe huis, zijn er toch veel stenen bewaard gebleven die uit hun oorspronkelijke gevel zijn verwijderd. Ook de Leidse buskruittramp uit 1807 maakte een aantal gevelstenen muurloos (zie het kader elders in dit artikel). Een aantal van die 'steenwezen' hebben een plekje gekregen in de Leidse Lakenhal. Twee muren zijn helemaal vol gemetseld met oude gevelstenen, sommige uit begin 17e eeuw. Een prachtig bewijs dat steen alles overleeft, vandaar ook dat als iets zoals de Engelsen zeggen: 'written in stone' is, je er vanuit kunt gaan dat de boodschap de boodschapper zal overleven.

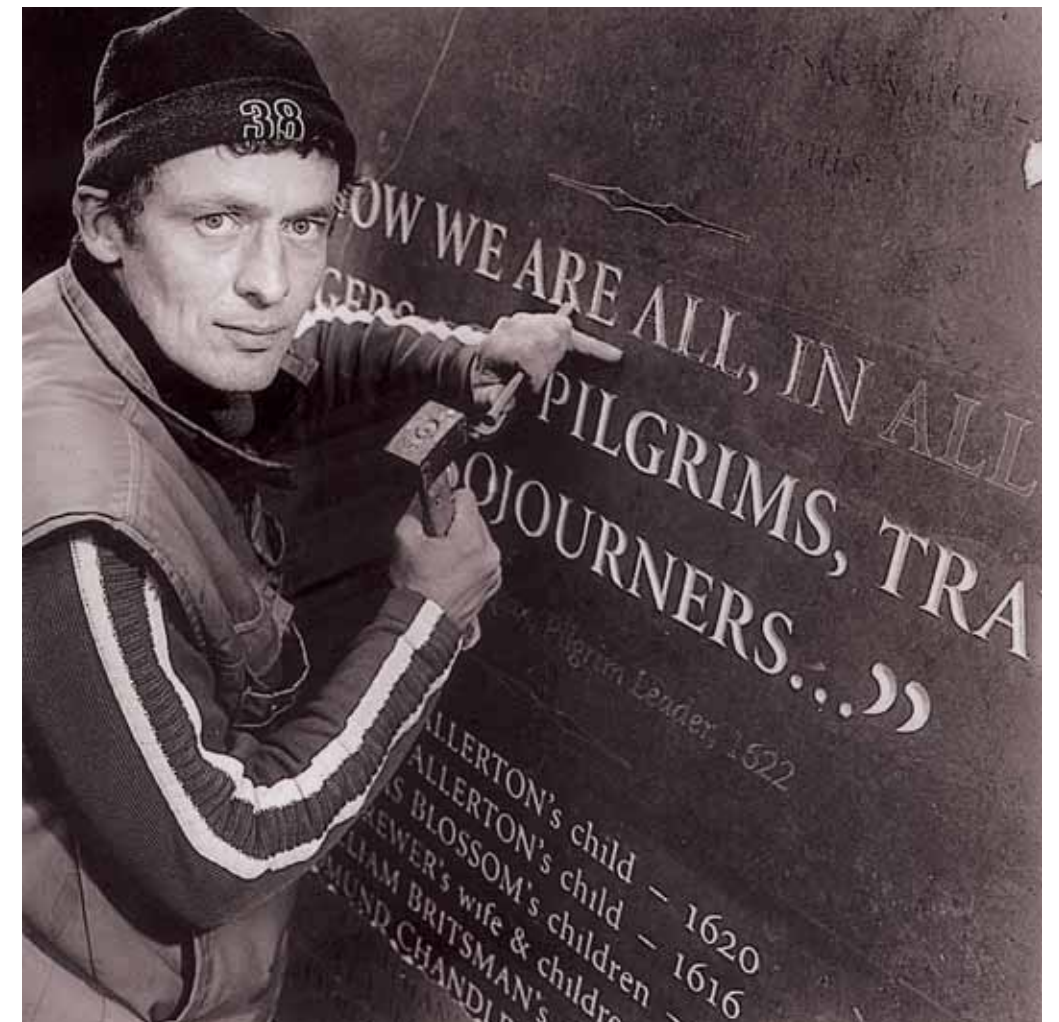
GEVELSTENEN ANNO NU

Marc de Groot maakt vandaag de dag nog eigenhandig gevelstenen. Marc deed de kunst-

DIT IS INDE OUDE MARENPOORT

Deze prachtige oude steen uit 1615, bevindt zich op de hoek van de Oude Vest en de Lange Mare. Er is de Oude Marepoort op te zien, die nu niet meer bestaat. Vroeger hing het boven een grutter en het is een prachtig voorbeeld van een opvallend gekleurde steen.

Leidse Buskruittramp

Begin 1807 explodeerde midden in de stad Leiden een schuit gevuld met buskruit. Ook het boek over Het Huys ten Donck, waarover u elders in deze *Vivenda* kunt lezen, maakt vermelding van de enorme explosie die in Het Huys in Ridderkerk te horen was. De ontploffing zou zelfs in Friesland zijn waargenomen. In het museum De Lakenhal vindt tot zondag 15 april een tentoonstelling plaats over deze onvoorstelbare ramp. Tot op de dag van vandaag is te zien wat voor een schade de explosie aan Het Steenschuur heeft veroorzaakt. De bebouwing was volledig weggeslagen, getuige de brede oeverrand. De ramp wordt herdacht met een gevelsteen in de linker kademuur, waar begin dit jaar kransen werden gelegd naar aanleiding van het tweehonderdste gedenkjear. Alleen de Lodewijkskerk liep wonderbaarlijk weinig schade op, zeker in vergelijking met de omringende huizen die binnen een paar seconden veranderden in puinhopen.

academie en volgde daarna een opleiding aan de steenhoudersschool in Utrecht. Machinaal produceren kan ook, alhoewel voor Marc niets boven het ouderwetse handwerk gaat. Zo hakte hij de tekst over de gestorven leden van de families van de pilgrimfathers die een tijd in Leiden verbleven, in een gevelsteen in de laat-gotische St. Pieterskerk. “Machinale stenen herken je meteen, ze hebben geen echte diepte of schaduwwerking,” vertelt Marc: “Ze zijn eigenlijk eerder tweedimensionaal dan driedimensionaal. Er is gewoon alleen met de machine wat steen weg gestraald. Daar zit natuurlijk niet zoveel liefde in als een handgehakte steen. En ik vind dat het wel hoort, want zo’n steen heeft een bepaalde eeuwigheidswaarde. Ik vind het leuk om op diverse plaatsen in de stad mijn stenen tegen te komen en het lijkt me fantastisch om dat over een jaar of vijftig met mijn kleinkinderen nog te kunnen doen. Mijn werk zal mij overleven, en dat vind ik bijzonder. Ik vind het leuk dat mensen anno nu nog steeds gevelstenen laten maken. Velen denken dat zo’n steen een godsvermogen kost, maar dat is helemaal niet waar. Je hebt al een mooie steen van bijvoorbeeld 30 bij 30 centimeter voor rond de 300 euro, afhankelijk van het aantal letters en cijfers dat erop staat. Het échte werk gebeurt natuurlijk voordat je met het houthouwen begint: als je het ontwerp maakt. Daar zit de échte creativiteit van de vakman. Want wat voor letter gebruik je? Maak je gebruik van grote en kleine letters, zoals ze vroeger ook al deden? Hoe zet je die vervolgens in de steen? Hoe is de vlakverdeling? Ik vind het erg leuk om te ontwerpen zoals men dat eeuwenlang heeft gedaan: met verschillende lettergroottes en kleine, symbolische verwijzingen. Dat maakt het tot een heel leuk vak vol voldoening.” ■

Verantwoording

Veel van bovenstaande informatie komt uit het boekje ‘Leiden gebeiteld, gevelstenen binnen de singels’ van A. Postma, een uitgave van de Gemeente Leiden Dienst Bouwen en Wonen 1993 en uit de publicaties van J.P. Zwanenburg in de Leidse Jaarboekjes van 1985 tot en met 1988. Met dank aan het Regionaal Archief Leiden, Susan Suèr.

DE BOTERHAL

In Leiden stond de Waag bekend als de Boterhal. Het gebouw uit 1658, van de hand van bouwmeester Pieter Post, heeft een aantal prachtige reliëfs en gevelstenen van Rombout Verhulst. We zien hoe boter wordt gewogen, keurmeesters die door boerinnen gebrachte boter keuren en de betaling (foto rechterpagina).

